

IZVORI SOCIJALNOG POVJERENJA STUDENATA U HRVATSKOJ

1. Uvod

Socijalno povjerenje je, premda istraživački zanemaren, važan aspekt istraživanja demokratskog potencijala mladih. Zašto je socijalno povjerenje u društvu uopće važno? Jedna od njegovih važnijih funkcija sadržana je u značajnom doprinosu održanju demokracije. Slobodna komunikacija građana u najširem smislu temelj je demokracije, a omogućena je tek ako građani dijele socijalno povjerenje, odnosno „ukoliko vjeruju da su namjere drugih iskrene i poštene te da im ne prijeti opasnost zbog javno izraženih političkih stavova i preferencija“ (Matić, 2000: 188). Osim toga, povjerenje vodi pretpostavci da su drugi spremni na suradnju s nama radi zajedničkog interesa pa prema tome ima ulogu u postizanju konsenzusa i kompromisa koji predstavljaju glavne mehanizme donošenja odluka u demokratskom procesu (Matić, 2000). Također, na razini političkih oponentata potreban je minimum povjerenja da će svi oni u političkim borbama poštovati demokratska pravila koja, među ostalim, podrazumijevaju legitimnost oporbe (Matić, 2000). Uzevši rečeno u obzir, postavlja se pitanje o stupnju prisutnosti socijalnog povjerenja među mladima kao budućim glavnim nositeljima demokratskih vrijednosti i prakse. S obzirom da dosadašnja istraživanja ukazuju na niže socijalno povjerenje mladih u odnosu na ono odraslih (Štulhofer, 2004; Šalaj, 2007), nužno je dobiti uvid i u faktore koji utječu na njegovo stvaranje. Na tom tragu, ovaj rad nastoji utvrditi razinu socijalnog povjerenja i način na koji se ono oblikuje kod specifičnog segmenta omladine – studenata.

Studenti predstavljaju socijalni resurs čiji kreativni i inovativni potencijali, uz osiguranje potrebnih uvjeta, mogu pridonijeti društvenom razvoju u najširem smislu (Ilišin, Radin, 2007; Ilišin, 2008). Dosadašnja omladinska istraživanja ukazuju da studenti, u odnosu na ostale pod-

skupine mladih (nezaposlene, zaposlene i učenike), u prosjeku posjeduju višu razinu demokratskog potencijala u obliku boljeg razumijevanja demokratskih pravila, iskazivanja većeg interesa za politiku, veće spremnosti za sudjelovanje u političkim akcijama i članstva u udrugama te učestalijeg informiranja o društveno-političkim temama (Ilišin, Radin, 2007; Ilišin, 2008). U tom smislu i u kontekstu istraživanja razine socijalnoga povjerenja i načina njegova formiranja, studenti su istraživački zanimljiva i relevantna podskupina mladih.

2. Socijalno povjerenje

Unatoč univerzalnoj ljudskoj međuovisnosti, socijalne odnose kao i aktere obilježavaju neodređenost i nepredvidljivost (Seligman, 1997). Drugim riječima, nama su budući postupci drugih ljudi nepoznati i da bismo mogli funkcionirati u postojećim odnosima, potrebno je povjerenje. U tom smislu, ono predstavlja očekivanje i aktivnu anticipaciju nepoznate budućnosti koju obilježavaju nesigurni i nekontrolabilni uvjeti (Seligman, 1997; Sztompka, 1999). Odnosno, „kada kažemo da nekome vjerujemo ili da je netko pouzdan, to implicitno znači da je vjerojatnost da će poduzeti akciju koja je korisna ili bar nije štetna po nas dovoljno visoka da razmatramo neki oblik suradnje s tom osobom“ (Gambetta, 1988: 239). Navedena definicija ujedno implicira i društvenu važnost socijalnog povjerenja, budući da predstavlja preduvjet za nastavak suradnje koja isključuje ugovorne i visoko formalizirane odnose. Raširenost socijalnoga povjerenja u društvu pozitivno je povezana s različitim poželjnim sociokulturnim fenomenima: osim što ohrabruje demokratske odnose, olakšava komunikaciju te smanjuje transakcijske troškove (Sztompka, 1999; Fukuyama, 2000; Putnam, 2003), povećava toleranciju (Sztompka, 1999; Iglič, 2010) i prihvaćanje drugosti te generira jaku kolektivnu solidarnost i reciprocitet (Sztompka, 1999).

U sociološkoj literaturi povjerenje je konceptualizirano kao obilježje pojedinca, socijalnih veza i socijalnog sistema (Misztal, 1996). Kao obilježje pojedinca, predmet je istraživanja temeljenih u socijalnoj psihologiji, a povjerenje je povezano s iskrenošću, lojalnošću, nadom ili pak altruizmom, pri čemu je taj koncept u teoriji ličnosti simplistički i re-

dukcionistički obrađen, budući da izostavlja socijalni kontekst (Misztal, 1996). Drugi pristup se, prema ovoj autorici, odnosi na povjerenje kao kolektivni atribut koji predstavlja resurs za postizanje određenih organizacijskih ciljeva. Povjerenje kao vrijedno javno dobro „podržano djelovanjima članova nekoga društva“ (Misztal, 1996: 14) obilježje je trećeg pristupa kojega prepoznaje u Tocquevilleovu opisu civilne zajednice premrežene suradnjom, odnosno onim što kasnije Putnam naziva socijalnim kapitalom. U tom slučaju, povjerenje je obilježje socijalnog sistema kao i pojedinaca, što omogućuje ovom konceptu povezivanje mikro i makrorazine (Misztal, 1996; Offe, 1999). Ukratko, nastanak povjerenja pripisuje se s jedne strane društvenim institucijama u najširem smislu, a s druge individualnim obilježjima poput osobina ličnosti te sociodemografskim karakteristikama kao što su obrazovanje, dob, spol i slično.

Na tom tragu, ovaj rad nastoji odgovoriti na pitanje kako se oblikuje socijalno povjerenje studenata. Polazi se od pretpostavke da je njihovo socijalno povjerenje oblikovano s jedne strane posredstvom individualnih, a s druge strane društvenih činitelja. Konkretno, rad nastoji ispitati u kojoj mjeri socijalno povjerenje studenata proizlazi iz nekih individualnih obilježja, mreže uspostavljenih odnosa izvan primarnih veza konceptualiziranih kao socijalni kapital i političkog povjerenja o kojima će u nastavku biti više riječi.

3. Političko povjerenje

Institucionalni pristup prema generiranju povjerenja naglašava ulogu demokratskih institucija i njihove pouzdanosti, stoga je premisa da se povjerenje razvija odozgo prema dolje s političkim i drugim institucijama kao njegovim glavnim kreatorima (Levi, 1998; Offe, 1999; Rothstein, 2005; Rothstein, Eek, 2009). Socijalno povjerenje koje je važno za društveni život u složenom je međudjelovanju s političkim povjerenjem, koje je pak važno za stabilan politički život – socijalno povjerenje gradi odnose političkih organizacija, a efikasan rad potonjih stvari uvjete za visoku razinu socijalnog povjerenja (Newton, 2001).

Na koji način institucije stvaraju socijalno povjerenje? Pouzdanošću rada i ponašanja svih uključenih u njihovo svakodnevno funkcionira-

nje. Konkretno, pouzdanost podrazumijeva promoviranje i odražavanje specifičnog skupa vrijednosti poput poštenja, ispunjavanja preuzetih obveza i solidarnosti (Offe, 1999). Prvo, povjerenje se stvara u mjeri u kojoj su članovi institucija poštteni i detektiraju kršenje te norme; drugo, poštivanje ugovornih odnosa i ugovora kao „aktivne verzije govorenja istine“; treće, institucije koje se vode načelima poštenja (jednakost pred zakonom i pravo na političku participaciju), nepristranosti i neutralnosti; četvrto, povjerenje se može izgraditi kompenzacijom postojećih razlika među grupama građana uvodeći različita socijalna prava i solidarnost (Offe, 1999). Također, pouzdanost države i njezinih institucija gradi se vršenjem prisile i kazne nad onima koji izbjegavaju obveze propisane zakonima; poštivanjem univerzalnih kriterija pri regrutaciji državnih službenika i činovnika; uspostavljanjem nepristranih institucija koje štite manjine, vodeći računa o većinskoj koncepciji poštene politike uz postojanje povjerenja na horizontalnoj razini pa i između međusobno suprotstavljenih grupa; participacijom građana u procesu donošenja politika; uzajamnošću povjerenja građana u institucije države i državnih službenika u građane (Levi, 1998). Stoga, ukoliko je raširena percepcija da institucije poštene i nepristrano funkcioniraju, sankcionirajući one koji zloupotrebljavaju postojeće socijalno povjerenje, utoliko će se većina ljudi suzdržati od kršenja socijalnih i zakonskih normi, što u konačnici osnažuje socijalno povjerenje.

Povjerenje u institucije društva indicira stanje socijalnog sistema uopće – gubitak povjerenja u monetarni sustav ili pak legitimitet političkog vodstva može se negativno odraziti na međuljudsko, horizontalno povjerenje (Lewis, Weigert, 1985). Na sličnom tragu je i Margaret Levi (1998), koja smatra da je povjerenje u vladu od strane građana proporcionalno njihovom uvjerenju da vlada radi u njihovu interesu koristeći se poštenim procedurama. Pritom, kako je već naznačeno, socijalno povjerenje i ono u državu je uzajamno. Ovaj pristup stvaranju socijalnoga povjerenja obično prevladava u studijama postsocijalističkih društava (u koja se ubraja i hrvatsko) zbog ustanovljene važnosti sociopolitičkoga konteksta za obilježja i karakter veza izvan familijarnoga kruga, što posljedično ima značajan utjecaj na stvaranje socijalnog povjerenja (Šalaj, 2007).

4. Socijalni kapital

Teorija socijalnoga kapitala smješta nastanak socijalnoga povjerenja u okvir civilnoga društva (Putnam, 2003, 2008; Šalaj, 2007), posebno kada su zajedničke aktivnosti usmjerene na realizaciju tzv. prosvijećenog samo-interesa (Putnam, 2003). Putnamova premisa jest da socijalne interakcije u sekundarnim grupama poput dobrovoljnih udruženja, temeljene na reciprocitetu i suradnji, stvaraju povjerenje koje potom povratno osnažuju suradnju. Naime, povjerenje ohrabruje udruživanje, a (uspješna) suradnja ga podržava. Socijalno povjerenje nastaje u okviru sekundarnih grupa posredstvom normi reciprociteta i povratno, povjerenje osnažuje suradnju, civilnu participaciju i norme (Putnam, 2008). Cirkularnost Putnamove ideje socijalnoga kapitala jasna je kada kaže da „povjerenje podmazuje suradnju. Što je viša razina povjerenja unutar zajednice, veća je vjerojatnost suradnje. A suradnja sama rađa povjerenje“ (Putnam, 2003: 183). Mehanizam „širenja“ povjerenja odvija se osobnim kontaktima licem u lice unutar različitih sekundarnih grupa, čime „radijus povjerenja“ (Fukuyama, 2000) zahvaća i one s kojima osoba nije u izravnim odnosima. Naime, generalizaciji povjerenja služe upravo organizacije odnosno sekundarna udruženja koja karakteriziraju horizontalni odnosi, čime je omogućeno da povjerenje „postane prijelazno i rašireno: vjerujem ti jer vjerujem njoj, a ona me uvjerava da vjeruje tebi“. Drugim riječima, iskustva s povjerenjem u poznate „prelijevaju“ se na nepoznate ljude¹. Socijalno povjerenje ne temelji se na neposrednom iskustvu, nego „implicitno na nekom iskustvu zajedničkih društvenih mreža i očekivanja reciprociteta“ (Putnam, 2008: 178). Tome posebno pogoduje članstvo u više tipova udruga odnosno organizacija. Naime, više različitih preklapajućih mreža omogućuju susret različitih ljudi koji uspostavljaju relativno slabe veze nižeg intenziteta (Wollebaek, Selle, 2002) i time pridonose smanjenju konflikata i većem stupnju kompromisa i pregovora. Udruge su svojevrsna čvorišta međuljudskih odnosa što čine i drže društvo „na okupu“ na način da povezuju ne samo one sa sličnim usmjerenjima, stavovima i interesima, već imaju potencijal povezivati raznolike socijalne grupe poglavito putem višestrukih članstava (Newton, 2001).

¹ Neki zastupaju stav da prošla iskustva s nepoznatima determiniraju odnos povjerenja prema nepoznatima (Freitag, Traunmuller, 2009).

Taj tip efekta Wollebaek i Selle (2002) nazivaju ublažavajućim efektom, a prepoznaju i kumulativan efekt, koji se stvara akumuliranjem mreža ili skupina kojih je pojedinac član, čime se povećava povjerenje odnosno potiče na moralnu građansku orijentaciju (Westholm i dr., 2007).

Važno obilježje udruga² jest dobrovoljnost učlanjenja ili pridruživanja, čime se jasno razlikuju od grupa čija se poveznica temelji na primordijalnim i drugim obilježjima poput krvnog srodstva ili mjesta rođenja. U aktivnosti udruga, jednostavno rečeno, ljudi se upuštaju slobodnim izborom, željom za suradnjom, postizanjem nekih ciljeva i slično (Newton, 2001). Kao oblik samoorganiziranja, udruge omogućavaju građanima samoupravu izvan države (Westholm i dr., 2007). Domena njihova rada je definirana i predstavlja zajedničke trajne okupacije, što isključuje jednokratna okupljanja karakteristična za neformalna djelovanja u okviru sekundarnih grupa³. Obilježava ih i instrumentalnost koja se ogleda u njihovoj svrhovitosti, pri čemu omogućavaju socijalno povezivanje i suradnju, a kroz iterirane interakcije utjelovljuju povjerenje među članstvom (Anheier, Kendall, 2000: 11). Funkcioniranje ili uspješno djelovanje organizacija temelji se na zajedničkim vrijednostima. Mreža, stoga, predstavlja grupu pojedinaca koji dijele norme i vrijednosti koje nadilaze obične tržišne odnose (Fukuyama, 1997). Za socijalni kapital važno je obilježje horizontalnost odnosa unutar udruženja, budući da vertikalni sadrže odnose moći, a time čine tokove informacija nepouz-

² Od ostalih obilježja važno je izdvojiti da članstvo može biti aktivno i pasivno, a kriteriji za učlanjenje uglavnom počivaju na slobodnom pristupu kvalificiranih članova, pri čemu su kriteriji za odbijanje članstva apstraktni i neosobni. Osim toga, članovi se regrutiraju po egalitarnom principu, koji je mješavina funkcionalno i identitetno vezanih kriterija za učlanjenje (Offe, Fuchs, 2002). Planovi i ciljevi definiraju se interakcijom i suradnjom članova, a ono što izdvaja ove organizacije od ostalih jest da ti ciljevi ne podrazumijevaju stjecanje profita i političke moći. U tom smislu, socijalni kapital ne obuhvaća djelovanje u okviru političkih stranaka koje obilježava izrazita hijerarhiziranost i upućenost prema stjecanju moći (Offe, Fuchs, 2002).

³ Ipak, u potonjima Newton (2004) nalazi „prednost“ u stvaranju socijalnoga kapitala. Smatra da su članovi neformalnih inicijativa doista uključeni u redovite aktivnosti, budući da su horizontalno strukturirane (dok formalne mogu biti nerijetko i hijerarhijske). Vanjski im je utjecaj najčešće slab, ali neposredan unutarnji na sudionike ima potencijala da bude snažan „Tako da na taj način njihovi indirektni vanjski učinci mogu imati kumulativan značaj za društvenu integraciju i socijalni kapital“ (Newton, 2004: 308).

danijima, na što se veže i pojava klijentelizma koja predstavlja barijeru stvaranju povjerenja među akterima.

Da bi do suradnje uopće došlo, potrebno je stoga uspostaviti horizontalnu strukturu odnosa koja počiva na zajedničkom interesu ili ostvarenju cilja – bilo da je riječ o kreditnoj udruzi ili asfaltiranju ceste u mjestu. Izostanak suradnje u svrhu zajedničkog cilja i s time povezanog općeg nepovjerenja u zajednici analizirao je Banfield (1958) na primjeru sela Montegrano u južnoj Italiji. Banfield je ponašanje u skladu sa sljedećim pravilom: „maksimiziraj materijalnu, kratkoročnu prednost nuklearne obitelji; pretpostavi da će drugi učiniti isto“, nazvao amoralni familizam (Banfield, 1958: 85). Amoralni familizam objedinjuje ponašanje i etos ili skup pravila neke zajednice koji je, prije svega, usmjeren zadovoljenju kratkoročnih potreba nuklearne obitelji i pojedinca, pri čemu je sudjelovanje u nekoj vrsti javnih poslova minimalno. Ako potonje u tragovima i postoji, uglavnom je u službi ostvarenja pojedinačnih interesa i od ostalih je precipirano s nepovjerenjem i zazorom. U tom smislu valja reći da je izrazito povjerenje prema članovima primarnih grupa posve očekivano pa čak i društveno poželjno, međutim problem se javlja kada ono prevladava do te mjere da socijalno povjerenje (prema nepoznatima ili onima izvan neposrednoga kruga bliskih ljudi) naprosto ne postoji ili je izrazito slabo. Dominacija povjerenja ograničenog isključivo na privatnu sferu određena je različitim faktorima, prema primjeru Montegrana: izrazito siromaštvo, nerazvijene i ograničene strukture familijarnih odnosa (nepostojanje proširene obitelji⁴), izrazite klasne razlike, melankolija i pesimizam. Potonjem pogoduju i vertikalno strukturirani odnosi pa „u odsutnosti horizontalne solidarnosti, čiji su primjer društva uzajamne pomoći, vertikalna je ovisnost racionalna strategija preživljavanja – čak i kad oni koji su ovisni uočavaju njezine slabe strane“ (Putnam, 2003: 155). Navedeni primjer zorno pokazuje da su razvijenost civilnoga društva, sloboda i živost udruživanja izvan primarnih grupa radi ostvarenja ciljeva vrijednih za zajednicu od iznimne važnosti za stvaranje socijalnoga povjerenja.

⁴ Nepostojanje koncepta šire obitelji posljedica je dugotrajnog feudalizma, dakle širega društvenog uređenja u kojemu seljaci nisu bili u prilici obrađivati vlastitu ili unajmljenu zemlju (mali broj obitelji živi na farmi koju obrađuje), nego su većinom bili najamni radnici na zemlji nekog posjednika.

5. Individualna razina izvora socijalnoga povjerenja

Perspektiva koja naglašava individualnu razinu stvaranja socijalnoga povjerenja svoj temelj nalazi u osobnom svjetonazoru o benevolentnosti svijeta i ljudi uopće (Uslaner, 2002). Individualna obilježja poput osjećaja optimizma i kontrole nad životom mogu biti determinante povjerenja (Uslaner, 2002). Optimizam se sastoji od četiri komponente, od kojih su dvije središnje: stav da će budućnost biti bolja od prošlosti i uvjerenje da možemo kontrolirati okolinu i učiniti je boljom; zatim, osjećaj osobne dobrobiti i zajednica koja iskazuje potporu svojim članovima (Uslaner, 2002). Pesimisti pak manje vjeruju da mogu pridonijeti poboljšanju neke situacije, odnosno osjećaju da životne događaje ne mogu kontrolirati, što dovodi do rizika da za razloge svoje nevolje krive druge, uglavnom nepoznate ljude (Uslaner, 2002), što dakako utječe na razinu njihova općeg socijalnoga povjerenja. U tom smislu, osjećaj dobrobiti je u većoj mjeri povezan s razinom povjerenja, odnosno značajno je više određen individualnim obilježjima ličnosti i subjektivnim osjećajima negoli vanjskim društvenim okolnostima.

Ipak, nekim izvanjskim okolnostima pridaje se važnost u oblikovanju povjerenja, pri čemu su one u svojoj osnovi trajne. Naime, naglašava se utjecaj rane socijalizacije u roditeljskom domu, koja je psihološki temelj za izgradnju povjerenja (Uslaner, 2002). Takvo povjerenje nije podložno utjecaju uzajamnosti i kao takvo je bezuvjetno, poput kakve moralne zapovijedi ili imperativa. Povjerenje u druge razvijeno i usvojeno u djetinjstvu, i to izgradnjom iskustva s drugima (roditeljima) i vlastitom pouzdanošću u odnosu na druge, naziva se bazičnim povjerenjem (Giddens, 1990). Osjećaj povjerenja, pouzdanosti, rutine i kontinuiteta u roditeljskom domu temelj je za izgradnju ontološke sigurnosti koja je dio ličnosti odrasle osobe (Giddens, 1990). U tom je smislu Sztompka (1999) za izgradnju kulture povjerenja, oslanjajući se na mikroperspektivu, definirao „sindrom ličnosti“ u smislu opće sklonosti povjerenju kojega karakterizira optimizam, orijentacija prema budućnosti i socijalizacija u stabilnom roditeljskom domu. Otuda tvrdnja suprotna Putnamovu poimanju socijalnoga kapitala – a to je da se iskustva stečena civilnom participacijom koja pripada svakodnevnim iskustvima (Uslaner, 2002) ne smatraju ključnima za izgradnju povjerenja (Uslaner, 2002; Hooghe, 2003). Putnam (2008) ipak spominje neka obilježja ličnosti koja mogu

pridonijeti stvaranju povjerenja, poput sklonosti paranoji, osobnom cinizmu i slično. Ipak, zaključuje da se u istraživanju potrebno osloniti na percepciju mjere u kojoj se povjerenje može ukazati drugome, a koja se temelji na sažetom poimanju vlastitih iskustava.

Individualna perspektiva nastanka povjerenja socijalnim obilježjima pridaje ograničen utjecaj, pa se stoga smatra da, primjerice, osobni socioekonomski status nije povezan s razinom povjerenja, nego da je potonje vezano za ukupna ekonomska kretanja u društvu (Uslaner, 2002). Naime, percepcija distribucije resursa važan je psihološki čimbenik koji, ukoliko je distribucija resursa podjednaka, izaziva osjećaj neke vrste zajedništva, dok socijalne nejednakosti osnažuju stvaranje različitih grupa prema sličnosti, a onda i negativne stereotipe, što u konačnici priječi stvaranje povjerenja (Uslaner, 2003). Warren (1999) primjećuje da Uslaner, poput Ingleharta, sugerira optimizam i ekonomsku sigurnost kao usko vezane za izgradnju socijalnoga povjerenja, pri čemu oba mogu biti i uzrok i posljedica. Naime, rizik povjerenja se smanjuje ukoliko postoji percepcija o ekonomskoj sigurnosti, a ujedno socijalno povjerenje omogućava ekonomski razvoj (Warren, 1999). S druge strane, Sztompka (1999), za razliku od Uslanera (2002), nalazi da je osobni socioekonomski status pozitivno povezan s razinom socijalnoga povjerenja. Iz toga slijedi ideja da su oni s manje osobnih resursa manje skloni riskirati pa iskazuju i niže povjerenje, jer imaju više toga za izgubiti od onih koji imaju više, pa svoj potencijalni gubitak mogu nadoknaditi iz drugih resursa (Banfield, 1958; Sztompka, 1999). Otuda je povjerenje najspekulativnije ulaganje, a „oni kojima nedostaje resursa (moć, bogatstvo, informacije) ne mogu si priuštiti povjerenje, budući da krivo uloženo povjerenje može imati katastrofalne posljedice od kojih se akteri ne mogu sami zaštititi drugim sredstvima“ (Offe, 1999: 54).

6. Metodologija

Namjera ovoga rada je ispitati u kojoj mjeri je socijalno povjerenje određeno individualnom, društvenom i institucionalnom razinom. Odnosno, u kojoj mjeri socijalno povjerenje proizlazi iz obilježja pojedinaca, uspostavljenih društvenih veza i odnosa izvan primarne grupe te percepcije pouzdanosti političkih institucija. Pretpostavka je da je povjerenje

u značajnoj mjeri određeno društvenim faktorima, ali i individualnim obilježjima o kojima je bilo riječi u uvodnome dijelu teksta.

Ovaj se rad temelji na nalazima kvantitativnog istraživanja provedenog u sklopu projekta *Hrvatski studenti u europskom kontekstu: društvena elita u nastajanju* Instituta za društvena istraživanja. Anketno istraživanje provedeno je 2010. godine na reprezentativnom uzorku redovitih studenata (N = 2.000) svih javnih sveučilišta u Hrvatskoj. U idućim odjeljcima prikazana je deskriptivna statistička analiza i rezultati multiple regresijske analize.

Indikatori socijalnoga povjerenja

U empirijskim istraživanjima ustalilo se pitanje za koje se smatra da tipično mjeri socijalno povjerenje – općenito govoreći, smatrate li da se većini drugih ljudi može vjerovati ili smatrate da u odnosima s drugima treba biti oprezan?⁵, pri čemu je odgovor binaran. U ovom istraživanju, pitanje je modificirano u cilju dobivanja stupnjeva povjerenja koji se izražavaju prema nekim skupinama ljudi. Ispitanici su stoga trebali procijeniti u kojoj mjeri mogu općenito vjerovati poznanicima i ljudima koje osobno ne poznaju na peterostupanjskoj ljestvici ordinalnog tipa: 1=gotovo uvijek trebam biti oprezan u odnosu s njima, 2=uglavnom trebam biti oprezan u odnosu s njima, 3=ne znam, 4=uglavnom mogu vjerovati, 5=gotovo uvijek mogu vjerovati.

Indikatori političkoga povjerenja

Oslanjajući se na istraživanja koja potvrđuju važnost političkog i uopće institucionalnog povjerenja u izgradnji socijalnoga povjerenja (Levi, 1998; Offe, 1999; Rothstein, 2005; Rothstein, Eek, 2009), studentima je ponuđena ljestvica od 1 do 5 (pri čemu je 1 najniži, a 5 najviši stupanj povjerenja), na kojoj su označili razinu povjerenja koju izražava-

⁵ Prema Almondu i Verbi (2000) te Šalaju (2007), ovo pitanje je nastalo Putnamovom modifikacijom pitanja američkoga socijalnog psihologa Morrisa Rosenberga, koji je 1950-ih godina ispitivao raširenost mizantropije (odnosno nepovjerenja prema drugim ljudima) u odnosu na funkcioniranje demokracije. Westholm i suradnici (2007) izvornost ovog pitanja pripisuju njemačkoj politologinji Elisabeth Noelle-Neumann u svrhu opisivanja stanja poslijeratnoga njemačkog društva.

vaju prema političkim institucijama: političkim strankama, Hrvatskom saboru i Vladi.

Indikatori socijalnoga kapitala

U svrhu mjerenja socijalnoga kapitala ispitanici su označili članstvo u različitim vrstama organizacija. Koristio se instrument od osam binarnih varijabli odnosno kategorija: organizacija za zaštitu ljudskih prava, organizacija za zaštitu ženskih prava, mirotvorna organizacija, organizacija za zaštitu okoline, sportska udruga ili skupina, kulturna ili umjetnička skupina, udruga mladeži, studentska udruga. Za indikatore socijalnoga kapitala korišteno je članstvo u organizacijama, konkretno višestrukost članstva, budući da dosadašnji istraživački nalazi (Cigler, Joslyn, 2002) upućuju na zaključak da članstvo u više tipova različitih organizacija razvija političku toleranciju pa je izgledno da povoljno utječe na razvoj socijalnoga povjerenja. Također, ispitivala se učestalost druženja s članovima udruga kojima pripadaju. Peterostupanjska ljestvica sadržavala je sljedeće odgovore: 1=ne odnosi se na mene (nisam član nijedne udruge), 2=uopće ne, 3=nekoliko puta godišnje, 4=jednom do dvaput mjesečno, 5=svaki tjedan.

Indikatori individualnih obilježja

Na tragu E. Usanera (2002) namjera je utvrditi imaju li neke osobine ličnosti, poput osobnog optimizma, utjecaja na stvaranje socijalnoga povjerenja. Stoga se od ispitanika zahtijevalo da ocijene vlastitu bližu budućnost na peterostupanjskoj ljestvici ordinalnog tipa: 1=budućnost će biti mnogo gora od sadašnjosti, 2=budućnost će biti samo nešto gora od sadašnjosti, 3=budućnost će biti ista kao i sadašnjost, 4=budućnost će biti nešto bolja od sadašnjosti, 5=budućnost će biti mnogo bolja od sadašnjosti.

Također, uključene su i neke sociodemografske varijable: spol, stupanj obrazovanja oca, tip završene srednje škole, rezidencijalni status, godina studija i religioznost, koji su prikazani u tablici 1.

Proizlazi da su studentice nešto zastupljenije nego studenti, što je u skladu s omjerom u populaciji, kao i distribucija godine studija u kojoj su nešto zastupljeniji studenti prve godine.

Tablica 1: Struktura uzorka studenata (%)

Obilježja studenata	%
<i>Spol</i>	
Ženski	54,9
Muški	45,1
<i>Godina studija</i>	
1.	31,5
2.	25,8
3.	18,1
4.	20,4
5.	4,3
<i>Tip završene srednje škole</i>	
Gimnazija	68,7
Četverogodišnja stručna škola	30,4
Trogodišnja stručna škola	0,9
<i>Stalno mjesto boravka</i>	
Selo	16,3
Mali grad	30,5
Veliki grad (Osijek, Rijeka, Split)	25,0
Zagreb	28,3
<i>Stupanj obrazovanja oca</i>	
Nezavršena i završena osnovna škola	3,3
Trogodišnja stručna škola	16,7
Ostale srednje škole	29,1
Viša škola	19,1
Fakultet	26,7
Magisterij, specijalizacija, doktorat znanosti	5,2

Obilježja studenata	%
<i>Odnos prema religiji</i>	
Uvjereni sam vjernik i prihvaćam sve što moja vjera uči	20,0
Religiozan sam, premda ne prihvaćam sve što moja vjera uči	37,3
Dosta razmišljam o tome, ali nisam na čistu da li vjerujem ili ne vjerujem	15,4
Prema religiji sam ravnodušan	8,9
Nisam religiozan, iako nemam ništa protiv religije	14,5
Nisam religiozan i protivnik sam religije	3,9

Može se reći da ispitanici natprosječno dolaze iz većih urbanih sredina (53,3%), u usporedbi s općom populacijom (od ukupnog broja stanovnika 9,7% živi u Osijeku, Rijeci i Splitu, a 18,5% u Zagrebu⁶), što je sukladno dosadašnjim empirijskim nalazima (Ilišin, Radin, 2002; Ilišin, Radin, 2005; Ilišin, 2008).

Kada je riječ o stupnju obrazovanja očeva, 29,1% ih ima završenu srednju školu, nešto više od četvrtine fakultet, a petina višu školu. Slijede trogodišnja srednja škola (16,7%), a potom magisterij i viši stupnjevi (5,2%). Najmanje je bez školske spreme i sa završenom osnovnom školom zajedno (3,3%). Može se reći da očevi studenata imaju natprosječan stupanj obrazovanja u usporedbi s općom populacijom. Naime, prema posljednjem popisu stanovništva⁷, bez i nezavršene osnovne škole ukupno je 9,5% stanovništva, sa završenom osnovnom 21,3%, i srednjom školom 52,6%. Višu školu završilo je 5,8% stanovništva, a visoku 10,2%, dok je onih s doktoratom 0,3%. Kao i u slučaju rezidencijalnog statusa, očekivano je da studenti uglavnom dolaze i iz obitelji višeg obrazovnog statusa. Većina ispitanika je religiozna (57,3%), oko četvrtine su neodlučni, a nereligioznih je 18,4%.

⁶ Statistička izvješća 1441/2011. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Prvi rezultati po naseljima, Državni zavod za statistiku.

⁷ http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/h01_01_32/h01_01_32_RH.html, 01. 09. 2013. Važno je napomenuti da se u navedenom popisu, u okviru završene visoke škole ubraja i znanstveni magisterij, koji je u našem istraživanju u posebnoj kategoriji s doktoratima i specijalizacijom, stoga ovi postotci nisu posve usporedivi.

7. Rezultati i diskusija

U prvome dijelu analize bit će predstavljeni deskriptivni podaci korištenih varijabli, koje će potom biti uključene u multiplu regresijsku analizu kao prediktori i kriterij.

Socijalno povjerenje

Kako je vidljivo u tablici 2, nešto više od polovice ispitanika gotovo uvijek je oprezno u odnosu sa strancima, 15% prema poznanicima. Trećina je neodlučna u procjeni kada je riječ o poznanicima, pri čemu ipak prevladava opreznost kod više od polovice ispitanika, dok je povjerenje zastupljeno u manjoj mjeri (oko 8%)⁸.

Tablica 2: Distribucija stupnjeva povjerenja prema članovima nekih socijalnih skupina (%)

	Gotovo uvijek trebam biti oprezan u odnosu s njima	Uglavnom trebam biti oprezan u odnosu s njima	Ne znam	Uglavnom mogu vjerovati	Gotovo uvijek mogu vjerovati	M	SD
Poznanicima	15,0	41,5	34,6	7,5	1,3	2,39	0,876
Ljudima koje osobno ne poznajete	52,5	29,3	15,3	2,0	0,9	1,69	0,864

U usporedbi s poznanicima, odnos prema nepoznatima je kod ispitanika u manjoj mjeri obilježen neodlučnošću a u većoj opreznostu, pri čemu potonje odnosi značajnu prevagu. Za usporedbu, recentno istraživanje mladih (Ilišin i dr., 2013) ispitivalo je povjerenje prema nekim so-

⁸ Za potrebe daljnjih obrada, nakon utvrđene jednodimenzionalnosti tih dviju varijabli, stvorena je aditivna skala (Cronbachov $\alpha=0,75$) koja se koristi kao kriterij ili zavisna varijabla u multiploj regresijskoj analizi.

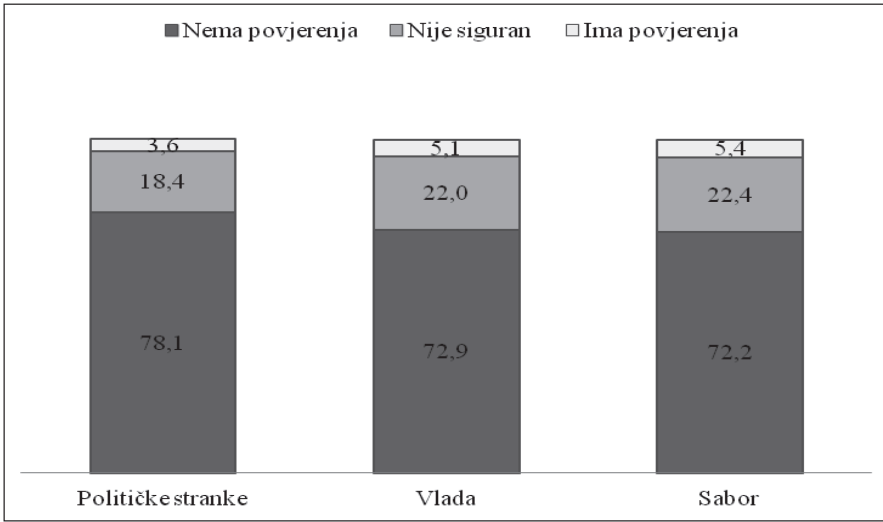
cijalnim skupinama (obitelj, prijatelji, rođaci, kolege s posla/škole/fakulteta, susjedi, osobe druge vjeroispovijesti, vjerski vođe i ljudi drugačijih političkih uvjerenja) na skali od 1 do 10, što otežava mogućnost usporedbe s rezultatima studenata, no valja ih navesti. Najviši stupanj povjerenja (naveden je zbroj stupnjeva 9 i 10) najvećeg dijela ispitanika iskazan je prema članovima obitelji (86,8%), zatim prijateljima (60,9%) i rođacima (53,9%). Četvrtina mladih visoko povjerenje ima prema kolegama, a petina prema susjedima. Najmanje povjerenja mladi iskazuju prema onima drugačijih političkih uvjerenja (15,7%), zatim vjerskim vođama (17%) i ljudima druge vjeroispovijesti (17,3%). U spomenutom istraživanju nije se ispitivao stav prema nepoznatima kao uobičajen indikator socijalnoga povjerenja, no s obzirom na izrazito nepovjerenje prema onima koji ne dijele istovjetna vrijednosna i kulturna obilježja, može se pretpostaviti da je populacija mladih općenito na ustanovljenom tragu izrazito niskog stupnja socijalnoga povjerenja. To potvrđuje i istraživanje mladih čiji se podaci ne mogu izravno usporediti zbog uzorka, formulacije pitanja i ljestvice. Naime, mladi Karlovačke županije tek u 7,7% slučajeva smatraju da se većini ljudi može vjerovati, 7,5% je neodlučno, a 85% njih drži da treba biti oprezan (Katić, 2012). Prikazani rezultati na tragu su spoznaja da je socijalno povjerenje kod mladih uglavnom niže, posebice u odnosu na stariju ili odraslu populaciju (Štulhofer, 2004; Halman, Luijx, 2006; Van Oorschot i dr., 2006; Šalaj, 2007; Kaasa, Parts, 2008). Razloge tomu empirijski je zahtjevno odrediti jer je moguće da se s jedne strane naprosto radi o generacijskom trendu (Putnam, 2008), a s druge o različitim uvjetima socijalizacije, odnosno društvenim okolnostima u kojima se odrastalo nekada i danas (Kaasa, Parts, 2008). Pritom valja napomenuti da neka istraživanja ukazuju na najslabiju zastupljenost socijalnoga povjerenja ne samo kod mlade, nego i kod najstarije kohorte, dok ispitanici srednjih godina pokazuju veći stupanj povjerenja (Delhey, Newton, 2003).

Političko povjerenje

Povjerenje u političke institucije nerijetko je na začelju većine rang-ljestvica institucija, kako u općoj populaciji (Sekulić, Šporer, 2010) tako i kod mladih (Ilišin, Radin, 2007; Ilišin i dr., 2013; Ilišin, 2014). Ne iznenađuje stoga što u ovom slučaju možemo reći da kod studenata prevladava izrazito političko nepovjerenje, pri čemu Hrvatski sabor i Vla-

da, za razliku od političkih stranaka, dobivaju (zanemarivo) veće ocjene⁹ (grafikon 1).

Grafikon 1: Distribucija povjerenja studenata u političke institucije (%)

Valja kontekstualizirati političko u okviru ukupnog institucionalnog povjerenja u istraživanju studenata, čiji dio podataka ovdje koristimo – naime, niti jedna od sedamnaest ispitivanih institucija nije dobila natpolovično povjerenje (Ilišin, 2014), što ukazuje na opću krizu institucionalnog povjerenja. To potvrđuju i nalazi istraživanja specifične populacije studenata, one koja je sudjelovala u blokadi Filozofskog fakulteta u Zagrebu tijekom 2009. godine. Ti studenti iskazali su izrazito nepovjerenje (od 94% do 70%) prema svim institucijama, a poglavito političkim (Čulig i dr., 2013).

Socijalni kapital

Budući da se socijalni kapital sastoji od nekog oblika društvenoga djelovanja kroz članstvo (pasivno ili aktivno) u organizacijama civilnoga društva te uspostavljanjem veza s ostalim članovima u okviru konkretne

⁹ U daljnjim obradama koristi se skala koja opisuje političko povjerenje i sadržava spomenute tri varijable (Cronbachov $\alpha=0,86$).

organizacije, ovdje će se prikazati distribucija članstva s obzirom na vrstu organizacije i učestalosti druženja s ostalim članovima.

Ispitalo se članstvo u osam različitih tipova organizacija civilnoga društva. Studenti su, kako je vidljivo u tablici 3, većinom članovi sportskih, zatim studentskih i kulturnih ili umjetničkih skupina. Distribucija na čijem su vrhu upravo te organizacije očekivana je iz barem tri razloga. Prvi možemo nazvati generacijskim, budući da su mladi češće članovi sportskih udruga od odraslih (Ilišin, 2005). Drugi je vezan za specifičnost proučavane populacije, iz čega proizlazi visoka pozicioniranost studentskih udruga. Treći je strukturno uvjetovan, jer opća distribucija organizacija prema tipu područja djelovanja pokazuje dominaciju broja sportskih i kulturnoumjetničkih udruženja u odnosu na ostale. Pritom su organizacije kojima su immanentne vrijednosti inkluzije i širenja tolerancije, poput onih za zaštitu ljudskih i ženskih prava, okoline i za izgradnju mira, relativno slabo zastupljene u našem civilnom društvu pa onda i među ispitanicima. Drugim riječima, može se reći da je socijalna participacija znatnije zastupljena u odnosu na političku i civilnu, pri čemu je potonja najslabije zastupljena.

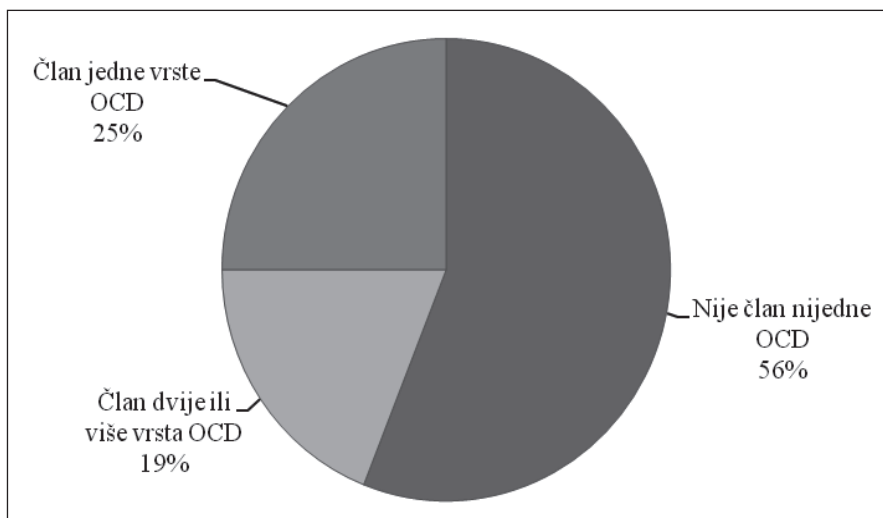
Tablica 3: Članstvo studenata u različitim vrstama udruga (%)

Vrsta organizacije	Članovi
Sportska udruga ili skupina	20,8
Studentska udruga	18,9
Kulturna ili umjetnička skupina	12,7
Udruga mladeži	10,2
Politička stranka	9,9
Organizacija za zaštitu ljudskih prava	3,5
Organizacija za zaštitu okoline	3,5
Mirotvorna organizacija	3,3
Organizacija za zaštitu ženskih prava	2,0
Nije član nijedne organizacije	53,1

U idućem koraku analizira se distribucija ispitanika s obzirom na ekstenzivnost članstva u udrugama. Naime, podatak o tome jesu li ispitanici članovi jedne ili više vrsta organizacija (višestrukost ili ekstenzivnost članstva) važan je za naredne obrade jer predstavlja indikator razvijivosti socijalnoga kapitala. Drugim riječima, članstvo u nekoliko različitih tipova organizacija indicira raznolikost uspostavljenih veza putem kojih pojedinac stječe bogatije iskustvo suradnje, a time i mogućnost intenzivnijeg stvaranja socijalnoga povjerenja.

Gotovo svaki drugi ispitanik član je neke od organizacija¹⁰. Kako je vidljivo u grafikonu 2, studenti su kao članovi uglavnom orijentirani na jednu organizaciju (oko 25%) i petina na dvije ili više vrsta organizacija, što ukazuje na relativno slab strukturni socijalni kapital.

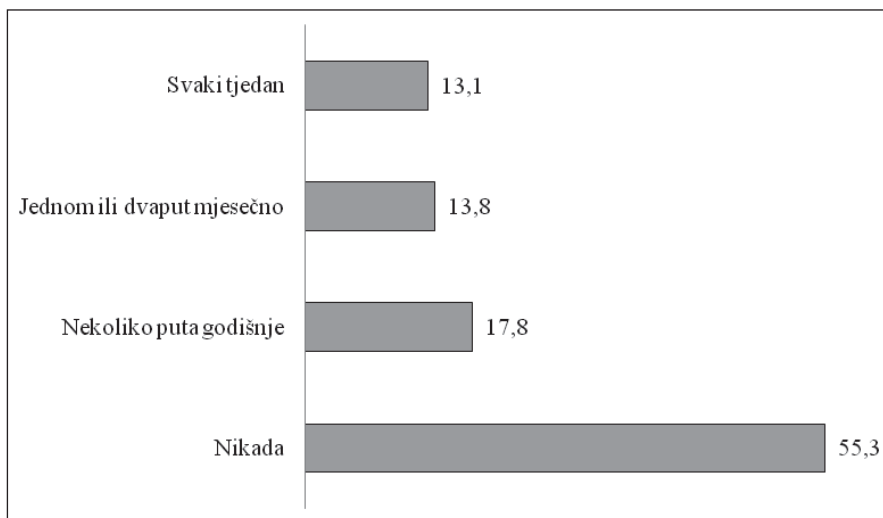
Grafikon 2: Distribucija studenata s obzirom na broj vrsta organizacija kojih su članovi (%)

U ovom odjeljku prikazat će se učestalost kojom se ispitanici druže sa članovima sekundarnih grupa (grafikon 3).

¹⁰ Nalazi o članstvu u udrugama na općoj populaciji kreću se od oko petine (Bežovan, Matančević, 2011; Franc i dr., 2012), do 48% ispitanika koji su članovi neke od organizacija (Šalaj, 2011).

Grafikon 3: Učestalost druženja sa članovima primarnih i sekundarnih grupa (%)

Odnosi licem-u-lice u okviru formalnih sekundarnih grupa poput udruga ili organizacija civilnoga društva važni su za stvaranje socijalnoga kapitala. Većina ispitanika ne druži se s ljudima iz udruge, što je posve očekivano ukoliko se prisjetimo podatka o članstvu u udrugama. Za gotovo petinu može se reći da održava kontakte na godišnjoj bazi, a četvrtina se druži jednom mjesečno i češće. Integralno, ti podaci pokazuju osrednju razvijenost socijalnoga kapitala studenata¹¹.

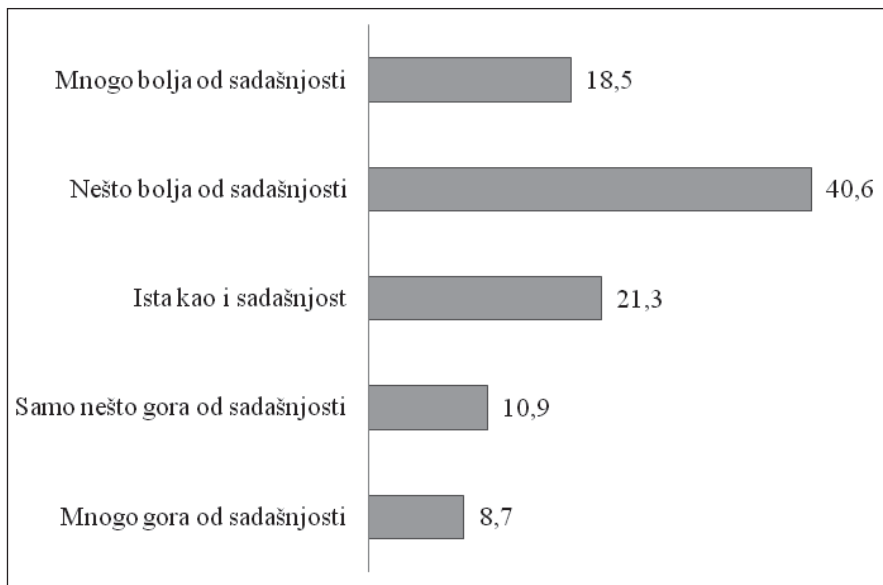
Individualna obilježja – optimizam

Na tragu dosadašnjih istraživanja osobnog optimizma mladih (Ilišin, Radin, 2007) i podaci u grafikonu 4 ukazuju na relativno visok optimizam kod studenata – gotovo petina očekuje da će budućnost biti mnogo bolja od sadašnjosti, dok je dvostruko više njih nešto opreznije no ipak zadržavajući pozitivan stav prema budućnosti. Nešto više od pe-

¹¹ Varijable višestrukosti članstva i učestalosti druženja formiraju jedan faktor, stoga je moguće kreirati skalu koja opisuje socijalni kapital (Cronbachov $\alpha=0,66$), a koja će se koristiti kao jedan od prediktora u daljnjim obradama.

tine smatra da vremena koja slijede ne nose ni pozitivne niti negativne promjene. Također, gotovo petina je relativno pesimistična, pri čemu je najmanje onih koji su posve lišeni vjere u bolju ili budućnost jednaku sadašnjosti.

Grafikon 4: Distribucija odnosa studenata prema osobnoj budućnosti (%)

Nadalje, cilj je utvrditi u kojoj se mjeri varijacija socijalnoga povjerenja može objasniti povezanošću s drugim varijablama. U tu svrhu koristi se multipla regresijska analiza, s namjerom detektiranja doprinosa pojedinoga prediktora tumačenju varijance analiziranih kriterija te proporciju varijance potonjega, koja je protumačena linearnom kombinacijom prediktora. Za izgradnju regresijskih modela koristila se metoda *Enter*, koja omogućuje testiranje teorijskog modela.

Kao što je vidljivo u tablici 4, skale političkoga povjerenja i socijalnoga kapitala predstavljaju pozitivne i značajne faktore u generiranju socijalnoga povjerenja, dok se optimistički stav ne pokazuje značajnim prediktorom, kao ni većina osobnih obilježja osim spola. Iako je povezanost socijalnoga kapitala i povjerenja značajna, ujedno je i slaba i

stoga valja biti oprezan pri tvrdnji da je hipoteza koja proizlazi iz Putnamova pristupa o relevantnom doprinosu formaliziranog udruživanja u stvaranju atmosfere povjerenja prema nepoznatim ljudima, potvrđena. Ipak, ovaj nalaz na tragu je nekih prethodnih istraživanja koja ukazuju na slabu ali značajnu povezanost socijalnoga kapitala i povjerenja (Brehm, Rahn, 1997; Claibourn, Martin, 2000; Wollbaek, Selle, 2002; Delhey, Newton, 2003; Šalaj, 2007; Zmerli, Newton, Montero, 2007; Morje Howard, Gilbert, 2008).

Tablica 4: Multipla regresijska analiza sa socijalnim povjerenjem kao kriterijem

Socijalno povjerenje		
	β	Sig.
Socijalni kapital	0,082**	0,000
Političko povjerenje	0,149**	0,000
Optimizam	-0,014	0,519
Spol (Ž)	-0,071**	0,002
Stupanj obrazovanja oca	0,039	0,095
Završena srednja škola (gimnazija)	0,009	0,698
Rezidencijalni status	-0,018	0,443
Godina studija	-0,008	0,730
Religioznost	0,025	0,270

Korigirani $R^2=0,034$; $F=8,757$; $df=8$

Iako ovi nalazi impliciraju da se povjerenje stvara u međudjelovanju institucionalne i društvene razine, skala političkoga povjerenja je nešto bolji prediktor od socijalnoga kapitala, što ukazuje na važnost stabilnog i pouzdanog funkcioniranja političkog sistema za procjenu pouzdanosti drugih ljudi. U tom smislu, rezultati su na tragu onih koji u stvaranju povjerenja važnu ulogu pripisuju institucionalnom djelovanju (Rothstein, 2005; Levi, 1998; Offe, 1999; Rothstein, Eek, 2009).

Dakle, kada ljudi procijene da političke institucije ako već ne rade izravno u njihovu korist, barem ne rade protiv njihovih interesa, onda

institucionalno povjerenje postaje svojevrsna garancija koja smanjuje rizik povjerenja u druge članove društva. Međutim, valja napomenuti da je političko povjerenje vrlo nisko, kao i socijalno povjerenje.

Sociodemografska obilježja ispitanika, kako je već naznačeno, imaju ograničen utjecaj, pri čemu se može zaključiti kako je socijalno povjerenje rodno određeno. Naime, muškarci su skloniji iskazivati veći stupanj povjerenja. Ostala sociokulturna obilježja poput stupnja religioznosti, rezidencijalnog statusa te godine studija i tipa završene srednje škole nisu značajni prediktori u tumačenju varijance socijalnoga povjerenja.

Ukupno gledano, većina varijance socijalnoga povjerenja ostala je neobjašnjena s obzirom na uključene prediktore. No postoji temelj za zaključak da društvene okolnosti na makro i mezorazini u nešto većoj mjeri imaju utjecaj na formiranje socijalnoga povjerenja, za razliku od onih na mikrorazini.

8. Zaključak

U ovom radu pošlo se od pretpostavke da je realizacija demokratskoga potencijala usko vezana za raširenost socijalnoga povjerenja, odnosno očekivanja ili uvjerenja da nam nepoznati ljudi ili većina članova našega društva nemaju namjeru naškoditi ili djelovati na našu štetu. U tom smislu namjera rada bila je dvostruka. Prvo, cilj je bio ustanoviti razinu socijalnoga povjerenja studenata i drugo, detektirati faktor koji najviše pridonosi njegovu razvoju. U tu svrhu, u teorijskom dijelu rada predstavljena su tri pristupa koja naglašavaju važnost individualnih, društvenih i institucionalnih obilježja. Individualni pristup socijalno povjerenje označava kao osobno obilježje, čijem razvoju najviše pridonose osobine ličnosti i sociodemografska obilježja. Jedan od značajnih predstavnika ovog pristupa, Eric Uslaner (2002), smatra da se povjerenje usvaja socijalizacijom od najranije dobi u roditeljskom domu te da njegove glavne komponente čine osobni optimizam i kapacitet kontrole vlastitoga života. Drugim riječima, subjektivni osjećaji i osobna obilježja imaju veći utjecaj na oblikovanje socijalnoga povjerenja negoli vanjski društveni faktori. Socijalne teorije koje izvore povjerenja vide u okolnostima koje su izvanjske pojedincu, obuhvaćaju institucionalnu perspektivu i teoriju socijalno-

ga kapitala. Teorija socijalnoga kapitala nastanak socijalnoga povjerenja smješta u okvir civilnoga društva, pri čemu povjerenje kreiraju gustoća i živost civilnog udruživanja i suradnje (Putnam, 2003). Premisa Roberta Putnama jest da socijalne interakcije u sekundarnim grupama, koje se temelje na reciprocitetu i suradnji, stvaraju povjerenje koje potom povratno osnažuje suradnju. Ovdje se naglašava važnost kontakta licem-u-lice, čime se radijus povjerenja proširuje ili prelijeva izvan granica konkretnog udruženja ili organizacije. Naime, socijalni kapital ostvaruje se u civilnom društvu u suradnji s ljudima izvan familijarnih krugova na ostvarenju ciljeva koji pridonose razvoju ili boljitku šire zajednice, čime se socijalno povjerenje stvara „odozdo prema gore“. Suprotno tome, institucionalni pristup glavnu ulogu generiranju povjerenja dodjeljuje radu (političkih) institucija, čija (ne)pouzdanost ima značajnu posljedicu na urušavanje ili pak izgradnju odnosa povjerenja među ljudima. Ukoliko se rad institucija percipira kao pošten i nepristran, te ukoliko te institucije sankcioniraju one koji zloupotrebljavaju postojeće socijalno povjerenje, tada se većina ljudi suzdržava od kršenja socijalnih i zakonskih normi, čime se socijalno povjerenje osnažuje. Drugim riječima, ukoliko su institucije efikasne, tj. djelotvorne, očekuje se da će socijalno povjerenje biti visoko.

Razina socijalnoga povjerenja studenata je vrlo niska. U kontekstu procjene razvijenosti njihova demokratskog potencijala takav nalaz je razmjerno zabrinjavajuć. Imajući na umu da su studenti, kao društveni segment iz kojega se regrutira buduća društvena elita, ujedno nositelji budućega demokratskog i društvenog razvoja, može se spekulirati da će buduća demokratska kretanja pri suočavanju s društvenim i drugim izazovima imati vrlo sporu dinamiku, pri čemu je njihov smjer neizvjestan. Osim nepovjerenja u sugrađane, studenti izražavaju izrazito nepovjerenje prema političkim institucijama, koje pokazuje s jedne strane percepciju nepouzdanosti tih institucija i njihovih aktera, a s druge strane govori i o općoj distanciranosti od formalne politike karakterističnoj za mlade općenito. Osrednja uključenost u rad različitih vrsta organizacija civilnoga društva indicira umjereno razvijen socijalni kapital studenata, a njihov većinski pozitivan stav prema vlastitoj budućnosti ukazuje na raširen osobni optimizam.

Glavni nalaz istraživanja ukazuje na razmjerno veću ovisnost stupnja socijalnoga povjerenja studenata o, općenito rečeno, sociopolitičkom kontekstu negoli individualnim obilježjima. Može se reći kako sociops-

ihološko obilježje osobnog optimizma i ostala individualna obilježja, osim donekle spola, nemaju značajnu ulogu u generiranju socijalnoga povjerenja. Potonje ukazuje na društvenu prirodu povjerenja koje nastaje kao produkt iskustva povezanosti i (ne)posredne interakcije s drugim ljudima. Konkretno, stabilnost i pošteno funkcioniranje ne samo političkih institucija nego i njihovih aktera značajno pridonose procjeni pouzdanosti drugih članova društva, kao i brojnost uspostavljenih veza suradnje u okviru civilnoga društva, odnosno količine socijalnoga kapitala koja im stoji na raspolaganju. Drugim riječima, socijalno povjerenje razvija se kako „odozgo prema dolje“ pouzdanošću političkih aktera, tako i obrnuto, „odozdo prema gore“, pri čemu početnu točku „uzlaza“ predstavljaju uspostavljene veze suradnje i sudjelovanje pojedinaca u civilnome društvu. Pritom ipak valja napomenuti da je u odnosu na socijalni kapital ipak prisutniji utjecaj političkog institucionalnog konteksta, koji ima nešto izraženiju ulogu osiguravatelja i generatora horizontalnoga, socijalnog povjerenja. Potonji nalaz pak implicira društvenu važnost i nužnost izgradnje pouzdanih političkih institucija, kako bi se socijalno povjerenje moglo nesmetano razvijati, a konzekventno tome i osigurati opstanak pa i jačanje demokratskih odnosa u društvu.

Literatura

- Anheier, H.; Kendall, J. (2000). Interpersonal trust and voluntary associations: examining three approaches. *The British Journal of Sociology*, 53(3): 343-362.
- Banfield, E. (1958). *The Moral Basis of Backward Society*. Glencoe: Free Press.
- Bežovan, G.; Matančević, J. (2011). *Akcijske preporuke za jačanje djelotvorne uloge civilnog društva*. Zagreb: CERANEO/CIVICUS.
- Brehm, J.; Rahn, W. (1997). Individual-level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital. *American Journal of Political Science*, 41(3): 999-1023.
- Cigler, A.; Joslyn, M. R. (2002). The Extensiveness of Group Membership and Social Capital: The Impact on Political Tolerance Attitudes. *Political Research Quarterly*, 55: 7-25.
- Čulig, B.; Klasnić, K.; Jakšić, J.; Lucić, D.; Putar-Novoselec, M. (2013). *Znanje (ni)je roba: empirijska analiza jednog studentskog prosvjeda*. Zagreb: Jesenski i Turk.

- Delhey, J.; Newton, K. (2003). Who Trusts? The Origins of Social Trust in Seven Societies. *European Societies*, 5 (2): 93-137.
- Franc, R.; Sučić, I.; Međugorac, V.; Rihtar, S. (2012). Vidljivost i javna percepcija civilnog društva u Republici Hrvatskoj 2012. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Fukuyama, F. (2000). *Povjerenje: društvene vrline i stvaranje blagostanja*. Zagreb: Izvori.
- Gambetta, D. (1988). Can We Trust Trust?, u: Gambetta, D. (ed.): *Trust: Making And Breaking Cooperative Relations*. New York: Blackwell, 213-237.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Halman, L. C. J. M.; Luijck, R. (2006). Social capital in contemporary Europe: Evidence from the European Social Survey. *Portuguese Journal of Social Science*, 5 (1): 65-90.
- Hooghe, M. (2003). Voluntary associations and democratic attitudes: value congruence as a causal mechanism, u: Hooghe, M.; Stolle, D. (eds.): *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*. New York: Palgrave Macmillan, 89-111.
- Iglič, H. (2010). Voluntary Associations and Tolerance: An Ambiguous Relationship. *American Behavioral Scientist*, 53: 717-736.
- Ilišin, V. (2005). Političke vrijednosti, stavovi i participacija mladih: kontinuitet i promjene, u: Ilišin, V. (ur.): *Mladi Hrvatske i europska integracija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 65-139.
- Ilišin, V. (2008). Skica za sociološki portret zagrebačkih studenata: uvod u istraživanje hrvatskih studenata danas. *Sociologija i prostor*, 46(3/4): 221-228.
- Ilišin, V. – ur. (2014). *Sociološki portret hrvatskih studenata*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Ilišin, V.; Bouillet, D.; Gvozdanović, A.; Potočnik, D. (2013). *Mladi u vremenu krize / Youth in the Time of Crisis*. Zagreb: IDIZ i FES.
- Ilišin, V.; Radin, F. – ur. (2002). *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Ilišin, V.; Radin, F. (2007). Mladi u suvremenom hrvatskom društvu, u: Ilišin, V.; Radin, F. (ur.): *Mladi: problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 13-38.
- Kaasa, A; Parts, E. (2008). Individual-Level Determinants of Social Capital in Europe: Differences between Country Groups. *Acta Sociologica*, 51 (2): 1145-1168.
- Katić, M. (2012). *Socijalni kapital i politička participacija: studija slučaja mladih u Karlovačkoj županiji*. Magistarski rad, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

- Knack, S.; Keefer, P. (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross – country investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 112 (4): 1251-1288.
- Levi, M. (1998). A State of Trust, u: Levi, M.; Braithwaite, V. (eds.): *Trust and Governance*. New York: Russell Sage Foundation, 77-101.
- Lewis, J. D.; Weigert, A. J. (1985). Trust as a social reality. *Social Forces*, 63(4): 967-985.
- Matić, D. (2000). Demokracija, povjerenje i socijalna pravda. *Revija za sociologiju*, 31(3-4): 183-194.
- Misztal, B. A. (1996). *Trust in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Morjé Howard, M.; Gilbert, L. (2008). A Cross-National Comparison of the Internal Effects of Participation in Voluntary Organizations. *Political Studies*, 56(1): 12-32.
- Netjes, C. (2005). Institutional Trust in Central and Eastern Europe: Barometer of Democracy or Performance Thermostat? http://www.fsw.vu.nl/en/Images/Institutional%20Trust%20in%20Central%20and%20Eastern%20Europe%20Barometer%20for%20Democracy%20or%20Performance%20Thermostat_tcm31-42713.pdf
- Newton, K. (2001). Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy. *International Political Science Review*, 22(2): 201-214.
- Newton, K. (2004). Društveni kapital i demokratija, u: Edwards, B.; Foley, M.; Diani, M. (ur.): *Posle Tokvila: debata o građanskom društvu i društvenom kapitalu u uporednoj perspektivi*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 300-311.
- Offe, C. (1999). How can we trust our fellow citizens?, u: Warren, M. (ed.): *Democracy and Trust*. Cambridge: University Press, 42-88.
- Offe, C.; Fuchs, S. (2002). A Decline of Social Capital? The German Case, u: Putnam, R. D. (ed.): *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. New York: Oxford University Press, 189-245.
- Putnam, R. D. (2003). *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Putnam, R. D. (2008). *Kuglati sam*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Rothstein, B. (2005). *Social Traps and the Problem of Trust (Theories of Institutional Design)*. New York: Cambridge University Press.
- Rothstein, B.; Eek, D. (2009). Political corruption and Social Trust: An Experimental Approach. *Rationality and Society*, 21(1): 81-112.
- Seligman, A. B. (1997). *A problem of trust*. Princeton University Press: Princeton, New Jersey.
- Sztompka, P. (1999). *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge University Press.

- Šalaj, B. (2007). *Socijalni kapital u postkomunističkim zemljama: Hrvatska u komparativnoj perspektivi*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Šalaj, B. (2011). Civilno društvo i demokracija: Što bi Tocqueville i Putnam vidjeli u Hrvatskoj? *Anali politološkog društva*, 8(1): 49-71.
- Štulhofer, A. (2004). Percepcija korupcije i erozija društvenog kapitala u Hrvatskoj 1995.– 2003. *Politička misao*, 16(3): 156-169.
- Uslaner, E. M. (2002). *The Moral Foundations of Trust*. New York: Cambridge University Press.
- Van Oorschot, W.; Arts, W.; Gelissen, J. (2006). Social Capital in Europe - Measurement and Social and Regional Distribution of a Multifaceted Phenomenon. *Acta Sociologica*, 49(2): 149-167.
- Warren, M. E. (1999). Introduction, u: Warren, M. E. (ur): *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-21.
- Westholm, A; Montero, J. R.; Van Deth, J. W. (2007). Introduction: citizenship, involvement, and democracy in Europe, u: J. W. van Deth, J. R. Montero i A. Westholm (eds.): *Citizenship and Involvement in European Democracies: A comparative analysis*. London, New York: Routledge, 1-32.
- Wollebaek, D.; Selle, P. (2002). Does Participation in Voluntary Associations Contribute to Social Capital? The Impact of Intensity, Scope and Type. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 31: 32-61.
- Zmerli, S.; Newton, K.; Montero, J. R. (2007). Trust in people, confidence in political institutions, and satisfaction with democracy, u: J. W. Van Deth, J. R. Montero i A. Westholm (eds.): *Citizenship and Involvement in European Democracies: A comparative analysis*. London, New York: Routledge, 35-65.